

AZ ÍRÁSBELISÉG KÖVETKEZMÉNYEI*

JACK GOODY – IAN WATT

Az emberiség múltját és jelenét vizsgáló tudományok általánosan elfogadott hármass felosztása jelentős mértékben az emberi nyelv majd írás kifejlődésén alapul. Az idő folyamatából szemlélve az ember biológiai evolúciójának az a szakasza, melyben nyelvhasználó állattá vált, a történelem előtti idők homályába vész; a történelem valójában az írással kezdődik. Az idő egy adott pillanatát tekintve azonban az ember mint állat elsősorban a zoológus kutatásának a tárgya, mint beszélő állat az antropológusé, és mint beszélő-író állat a szociológia kutatási célpontja.

Egyértelműen helyénvalónak tűnik, hogy e kategóriákat az eltérő kommunikációs módok alapján különböztessük meg. A nyelv tette lehetővé az ember számára, hogy olyanfokú társadalmi szerveződést érjen el, melynek mértéke és komplexitása különbözik az állatokétól: míg az állatok társadalmi szerveződése alapvetően ösztönös és genetikailag közvetített, addig az emberé nagyjából tanult és a kulturális örökségen keresztül, verbálisan közvetített. Ugyancsak egyértelmű az is, hogy min alapul az antropológus és a szociológus közötti, az írás fejlődéséből levezetett különbségtétel: ahogyan a rendelkezésre álló írott dokumentumok jelentős mennyisége a történelemet előnyösebb helyzetbe hozza a prehistorikus korral foglalkozóval szemben, éppen úgy készítetik főhajtásra az antropológust a szociológus előtt az alfabetikus írás és populáris írásbeliség révén, a társadalom szerveződésében és közvetítési eljárásaiban megjelenő újfajta módszerek.

De miért? És hogyan? Mindenki által elfogadott válasz nem adható erre a kérdésre, sőt még arra sem, hogy mi a tényleges választóvonal az írást nem ismerő és az írásbeliségen alapuló kultúrák között. Mi az a pont a képrázos vagy másféle grafikus jelek formalizálódásának folyamatában, amikortól már „betűkről”, illetve írásbeliségről beszélhetünk? És a

* Jack Goody és Ian Watt: „The Consequences of Literacy”, in: Jack Goody (ed): *Literacy in Traditional Societies* Cambridge: Cambridge University Press, 1968, pp. 27–42. Fordította: Turi László.

társadalom mekkora részének kell tudni írni-olvasni ahhoz, hogy az adott kultúra egészét írásbelinek nevezhessük?

Mindez csak néhány azon számos ok közül, amiért az antropológiára és a szociológiára sajátosan jellemző kutatási területek és módszerek közötti bármilyen mértékű különbségtevést problematikusnak kell tekintenünk. E nehézségek nemcsak a két diszciplína elhatárolását befolyásolják, de tárgykörük lényegi különbségeinek a természetét is.¹ Mostanában az antropológusokra az a jellemző, hogy igyekeznek köreiket tágítani és szociológus kollégáikkal karöltve az ipari társadalmak tanulmányozásával kezdenek foglalkozni. Nem fogadhatjuk el többé azt az álláspontot, mely szerint az antropológusok célja a „primitív tudattal” jellemzett primitív ember tanulmányozása, ugyanakkor a szociológusok pedig annak a fajta civilizált embernek a tanulmányozásával foglalkoznak, akinek cselekedetei „racionális gondolatoktól” vezéreltek és „logikai-empirikus eljárások” által ellenőrizettek. Az ilyen etnocentrikus nézőpontokkal szembeni reakció azonban már odáig jutott, hogy tagadja az írásbeliséggel rendelkező és nem rendelkező társadalmak közötti különbségtevést bármiféle tényleges érvényességét. Ez az álláspont ellentétesnek tűnik személyes tapasztalatunkkal, éppen ezért érdemesnek tűnt megvizsgálni, hogy — akár még a legempirikusabb és legrelativistább kiindulási pontból is — nem lehetne-e vajon tényleges megállapításokat levonni néhány, az írásbeliséggel nem rendelkező és írásos társadalmak közötti hagyományos dichotómiával kapcsolatos történeti és analitikus probléma további vizsgálatából.

A kulturális hagyomány az írásbeliséget nem ismerő társadalmakban

Az tűnik a legjobb megoldásnak, ha bizonyos, később nyivánvalóvá váló okokból először azt vizsgáljuk fel, hogy milyen módon közvetítik kulturális örökségüket az írásbeliséget nem ismerő társadalmak, és csak ezután foglalkozunk azzal, hogy milyen változásokat gerjeszt az írás megjelenése ezekben a kultúrákban, ha általánosan elterjedté válik valamilyen könnyen és hatékonyan alkalmazható írásbeli kommunikációs eljárás.

¹ Egyes szerzők a társadalmi antropológiát a szociológiától annak sajátos kutatási területére (vagyis az írásbeliséggel nem rendelkező vagy nem-európai népek tanulmányozására) hivatkozva különböztetik meg, mások pedig módszerei alapján (vagyis, hogy résztvevő egyedeket figyel meg). Ezeket az érveket részletesen tárgyalja Siegfried F. Nagel, *The Foundations of Social Anthropology* (London, 1951), 2. o.

Egy nemzedék által átadott kulturális örökség három, egymástól jól elkülöníthető részből áll. Hagyományozódnak, először is, a társadalom anyagi kultúrájának elemei, a rendelkezésre álló természeti erőforrásokkal együtt. Hagyományozódik, másodsor, a társadalmilag bevett gyakorlat. E megszokott cselekvésmódok átadása csak részben történik nyelvi közvetítéssel; a főzés, a növénytermesztés és a gyermekgondozás gyakorlata átadható közvetlenül, utánpótlás útján is. De kétségtelen, hogy minden emberi kultúrának azok a legfontosabb alkotóelemei, amelyeknek a közvetítése szavak segítségével történik és amelyek a társadalom tagjai által a nyelvi jelekhez társított sajátos jelentésmezőkben és attitűdökben rejlnek. Ezen alkotóelemek közé nemcsak az tartozik, amit rendszerint az ún. szokásos magatartásnak tekintünk, de olyan jellegű összetevők is mint a tér és idő fogalma, az általános célok és szándékok, vagyis röviden: az egyes társadalmi csoportokra jellemző *Weltanschauung*. Durkheim szavaival élve a megértés ezen kategóriái „a gondolkodás páratlan eszközei, melyeket a közösségek századokon át formáltak s melyekben intellektuális tökéjük legjavát halmozták föl”.² A megértés kategóriáinak nemzedékről nemzedékre megőrzött viszonylagos folytonosságát elsősorban a nyelv, vagyis a csoport társadalmi tapasztalatának legközvetlenebb és legátfogóbb kifejeződése biztosítja.

A kultúra nyelvi elemeinek szóbeli eszközökkel történő közvetítése tekinthető úgy is mint a csoport tagjai között folyó, egymásba kapcsolódó beszélgetések hosszú láncolata. Vagyis mivel a hiedelmeket és értékeket, a tudás mindenféle formáját egyének közötti személyes kapcsolatban adják át, azok csak az emberi emlékezetben őrződnek meg, szemben a kulturális hagyomány anyagi jellegű tartalmával, például a barlangrajzzal vagy a baltával.

A szóbeli kommunikáció benső természete jelentősen befolyásolja a kulturális repertoár tartalmát és közvetítését is. Mindenekelőtt a jel és jelentett közötti kapcsolat közvetlenségét eredményezi. A szavaknak nincsen hivatkozási alapul szolgáló „szótári meghatározása”, és nem rakódhatnak rájuk olyan történeti jelentésrétegek, mint amilyeneket az írásbeliségen alapuló társadalmakban kaphatnak. Ehelyett a szavak jelentését az egymást követő, hanglejtéssel és gesztusokkal kísért konkrét szituációk erősítik meg, és e szituációk együttese határozza meg a szó sajátos denotációját és elfogadott konnotatív használatait is. Természetesen ez a fajta közvetlen szemantikai megerősítés kumulatív folyamatként működik. Ebből következően a jel-jelentett kapcsolatok totalitását egy kizárólag szóbeli társadalomban az egyén közvetlenebbül tapasztalja meg, és így mélyebben is szocializálódik.

² Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912, 19. o.

Az elmondottak illusztrációjaképpen vizsgáljuk meg, hogyan tükröződik egy írásbeliséggel nem rendelkező társadalom szókincsének megoszlásában a szemantikai megerősítésnek ez a módja. Többen megfigyelték már, miként tükrözi tagjainak sajátos érdekeit egy ilyen társadalom szókincsének a fejlettsége. A csendes-óceáni Lesu sziget lakosainak nem egy, de legalább egy tucatnyi szavuk van a sertésre,³ attól függően, hogy milyen nemű, színű, és honnan való: szószaporítás, ami jól tükrözi, hogy házigazdaságukban, melyben egyébként rendkívül kevés a protein-forrás, milyen nagy jelentősége van a sertésnek. E szószaporítás szükségszerű következménye, hogy a számukra nem különösebben hangsúlyos materiális vagy egyéb területeken a nyelvi fejlettség csekély. Malinowski számolt be arról, hogy Trobriand szigeteken a külső világ dolgai csak annyiban voltak megnevezve, amennyiben – a legtagabb értelemben véve – hasznosak voltak.⁴ Ezenkívül számos más bizonyíték is alátámasztja azt a nézetet, miszerint az írásbeliséggel nem rendelkező társadalmak nyelvében van valamiféle benső, funkcionális alkalmazkodás, ami nemcsak a már említett, viszonylag egyszerű és konkrét jel-jelentett kapcsolatokra érvényes, de a „megértés általánosabb kategóriáira” és a kulturális hagyomány egészére is.

Durkheim a Mauss-szal közösen írott, „De quelques formes primitives de classification” című tanulmányában⁵ nyomon követi az ausztráliai őslakosok, a Pueblo vidéki zunik és a Nagy Síkságokról származó szíuk földrajzi megoszlásának és térképzeteiknek összefüggéseit. Az általa kollektív reprezentációnak nevezett jelenség és egy adott társadalom szociális morfológiájának ilyen egybeesése nyilvánvalóan a jel és a jelentett közötti kapcsolat ugyanazon közvetlenségének egy másik aspektusa. Éppenúgy ahogy a szókincs konkrét része tükrözi a társadalom alapvető érdekeit, az elvontabb kategóriák is rendszerint szoros kapcsolatban vannak a pragmatikus törekvésekre vonatkozóan elfogadott terminológiával. Az észak-ghánai LoDagaa törzs tagjai a hét napjait a szomszédos piacok heti nyitvatartása szerint tartják számon. A nap és a piac fogalmának kifejezésére ugyanazt a szót használják, és a „heti” ciklus valójában a környéken lévő legfontosabb piacok hatnapos körforgása. Ez

³ Powdermaker, H., *Life in Lesu* (New York, 1933), 292. o.; Henle, P., ed., *Language, Thought and Culture*, Ann Arbor (Mich., 1958), 5–18. o.

⁴ Bronislaw Malinowski, „The Problem of Meaning in Primitive Languages” in: C. K. Ogden és I. A. Richards, *The Meaning of Meaning* (London, 1936), 296–336. o., különösen 331. o. Lásd még Claude Lévi-Strauss kritikái észrevételeit, *La Pensée sauvage* (Paris, 1962), 6, 15–16. o.

⁵ *L'Année sociologique*, VII (1902-3), pp. 1–72. Lásd még S. Czarnowski, „Le morcellement de l'étendue et sa limitation dans la religion et la magie”, *Actes du congrès international d'histoire des religions* (Paris, 1925), I, 339–59. o.

a ciklus határozza meg ugyanakkor a mindennapi tevékenységek térbeni kiterjedését is.⁶

Az, ahogy a szóbeliségen alapuló társadalomban ezek a különféle intézmények egymáshoz ennyire közel kapnak helyet, biztos, hogy közvetlen összefüggésben van az írásbeliségen alapuló és azzal nem rendelkező társadalmak közötti alapvető különbség kérdésével. Mint mondtuk, az anyagi jellegű örökség kivételével a társadalmi hagyomány egészét az emberi emlékezet tárolja. Az emlékezés társadalmi jelentőségét a szociológusok és a pszichológusok is hangsúlyozták már, különösen Maurice Halbwachs.⁷ Az egyén hajlamos csak az arra emlékezni, ami a legfontosabb társadalmi kapcsolatokról szerzett tapasztalatában kulcsfontosságú. Ezért az egyén emlékezete úgy közvetíti a nemzedékek között a kulturális örökséget, hogy annak új elemei a régiekhez a Bartlett által „racionalizálásnak” vagy „jelentésre irányuló erőfeszítésnek” nevezett interpretációs folyamattal illeszkednek, és amelynek az adott korban jelentőségüket veszített részeit az emlékezés folyamata valószínűleg eliminálja.

Az emlékezés – és felejtés – társadalmi funkciója tekinthető tehát úgy, mint a végső állomása annak, amit az írásbeliséggel nem rendelkező társadalomban a kulturális hagyomány homeosztatisz szerveződésének nevezhetünk. A nyelv a közösség tapasztalatával szoros összefüggésben fejlődik, és az egyén a közösség többi tagjával létesített személyes kapcsolata során ismeri meg. Az emlékezet megőrzi azt, ami a társadalom számára továbbra is jelentőséggel bír, minden más azonban rendszerint feledésbe merül: a nyelv – elsősorban a szókincs – hatékony médiuma a beolvasztásnak és eliminációnak, ezeknek a kulcsfontosságú társadalmi folyamatoknak, amelyek hasonlóan tekinthetők az emberi test homeosztatisz szerveződéséhez, mellyel az megkísérli megőrizni életkörülményeinek állandóságát.

⁶ Jack Goody, kiadatlan helyszíni jegyzetek, 1950–52. Lásd még E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer* (Oxford, 1940), 3. fejezet, „Time and Space”, valamint David Tait, *The Konkomba of Northern Ghana* (London, 1961), 17. o. ff. A kérdés általános vizsgálatával foglalkozik A. Irving Hallowell, „Temporal Orientations in Western Civilisation and in a Pre-literate Society”, *American Anthropologist*, XXXIX (1937), 647–70. o.

⁷ *Les Cadres sociaux de la mémoire* (Paris, 1925); „Mémoire et société”, *L'Année sociologique*, 3e série, I. (1940–8), 11–177. o.; *La Mémoire collective* (Paris, 1950). Lásd még Frederic C. Bartlett írását is, melynek tárgya a szóbeli kifejezőmód azon jellegzetessége, hogy igyekszik az egyéni beszélő helyett a csoport ideáit és attitűdjeit kifejezni. Megjelent: *Remembering* (Cambridge, 1932), 265–7. o., és *Psychology and Primitive Culture* (Cambridge, 1932), 42–3, 62–3, 256. o.

Azonban amellet, hogy hangsúlyozzuk az írásbeliséget nem ismerő társadalmak ezen asszimilációs mechanizmusainak a fontosságát, nem feledkezhetünk meg sem a társadalmi változásokról, sem e változásokat „túlélőkről” sem. Nem hagyjuk figyelmen kívül azokat a szóbeliségen alapuló társadalmakban meglévő emlékezet-technikai eszközöket sem, melyek valamiféle ellenállást nyújthatnak az interpretatív folyamatokkal szemben. A formalizált beszédfordulatok, a rituális körülmények között történő recitálás, a dobok és más hangszerszámok használata, a hivatásos emékezők alkalmazása, – mind ezen tényezők az emlékezet tartalmának legalább egy része számára védelmet nyújthatnak a jelen közvetlen nyomásának átalakító hatása ellen. Úgy tűnik, hogy a homéroszi eposzokat például a görök irodalom első évszázadában, i.e. 750 és 650 között jegyezték le, azonban „ezek egy letűnt korra tekintenek vissza és lényegük kétségtől megkérdőjelezhetetlen”⁸

E megszorításokkal együtt is helyénvalónak látszik azonban a szóbeliségen alapuló társadalmakban a kulturális hagyományok átöröklését homeosztatisz folyamatként jellemezni, figyelembe véve, hogy miben különböznek hangsúlyai az írásbeliségen alapuló társadalmak hasonló folyamataitól. Az itt adott leírás természetesen rendkívül elvont, de igyekszünk jobban megvilágítani néhány olyan szemléletes példával, melyeket egy kiemelkedően fontos területről merítünk: arról a folyamatról lesz szó, melyben a törzsi múltat felemészti a jelen közösség-központúsága.

A beduin arabokhoz és az ószövetségi zsidókhoz hasonlóan a nigériai tíviek is hosszú geneológiában számolnak be őseikről. Esetükben ez azt jelenti, hogy tizenkét nemzedéknyi mélységben tekintenek vissza elődeikre, egészen a névadó alapító ősig.⁹ Sem ezeket a geneológiákat, sem Ádám leszármazottainak bibliai listáját nem úgy idézték föl az emberek, mint az emlékezet egyszerű fegyvertényeit. A társadalmi kapcsolatrendszer memorizálásához használt emlékezettechnikai eszközök voltak ezek. Amikor Jákob halálos ágyán elmondta próféciját tizenkét testvérének jövőjéről, úgy beszélt róluk mint Izrael népének tizenkét törzsről vagy nemzetéről. A Teremtés Könyvének leírásából úgy tűnik, hogy a geneológiai táblázat ebben az esetben sokkal inkább kortárs csoportokra vonatko-

zik, mint halott személyekre.¹⁰ A táblázatok feltehetően arra szolgálnak, hogy meghatározzák Izrael tizenkét törzsének társadalmi kapcsolatait, – ahhoz hasonló módon, amit Evans-Pritchard kitűnően elemzett a dél-szudáni nuerekről írt munkájában,¹¹ illetve Fortress az észak-gánai Tallenszi törzsről szóló beszámolójában.¹²

A nigériai tíviek között élő első brit tisztviselő tisztában voltak a geneológiák jelentőségével: ezeket idézték minden olyan bírósági tárgyaláson, ahol valakinek a jogait és kötelességeit vitatták. Ebből következően nem sajnálták a fáradságot, hogy a hosszú névsorokat leírják és megőrizték az utókor számára, és így a későbbi tisztviselők is hivatkozhattak ezekre ítéleteikben. Negyven évvel később, amikor a Bohannanok antropológiai terepmunkát végeztek a területen, utódaik még mindig ugyanazokat a geneológiákat használták. Ezek az írott törzskönyvek azonban mostmár rengeteg nézeteltérést szültek: a tíviek azt állították, hogy hibásak, a tisztviselők viszont ezeket ténynek tekintették, mint a tényleges történelemszerű készített hiteles feljegyzéseket, és nem voltak hajlandók elfogadni, hogy az írástudatlan bernszülöttek jobban tájékozottak a múltjukról, mint saját írástudó elődeik. Egyik fél sem ismerte föl azonban, hogy minden ilyen jellegű társadalomban történnek olyan változások, melyek szükségessé teszik a továbbra is a társadalmi kapcsolatrendszer memorizálásához használt geneológiák állandó kiigazítását.

E változások többfélék: egyrészt a személyek változásából, vagyis a „születés–párosodás–halál” folyamatából adódók, másrészt az egyes csoportok vándorlása vagy osztódása során a társadalom összetevő elemei között történő átrendeződésből következők, végül pedig azok, amelyek magában a társadalomban végbemenő változások hatásai, függetlenül attól, hogy ezeket belső vagy külső ok váltotta-e ki. E három folyamat (melyeket az egyszerűség kedvéért nevezzünk generációs, organizációs és strukturális változási folyamatoknak) mindegyike eredményezhet olyan jellegű módosulásokat, mint amilyenek ellen a hivatalnokok tiltakoztak.

Nyilvánvaló, hogy a generációs folyamat önmagában a geneológia állandó hosszabbodásához vezet. Másfelől azonban annak a populációnak

⁸ Finley, M.I., *The World of Odysseus* (New York, 1954), 26. o.

⁹ Laura Bohannan, „A Genealogical Charter”, *Africa*, XXII (1952), 301–15. o.; Emrys Peters, „The Proliferation of Segments in the Lineage of the Bedouin of Cyrenaica”, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, XC (1960), 29–53. o. Lásd még Godfrey és Monica Wilson, *The Analysis of Social Change* (Cambridge, 1945), 27. o.

¹⁰ 49. rész; e feltételezést alátámasztó további bizonyítékokkal szolgál a héber *Toledot* kifejezés etimológiája: eredeti jelentése „geneológiák”, de feltételezések szerint van olyan jelentése is, ami egy nemzet eredetére vonatkozó „történetekre és beszámolókra vonatkozik”. „Ebben a jelentésében az ég és föld teremtésének leírására is használták” (Solomon Gandz, „Oral Tradition in the Bible”, in *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut*, ed. Salo W. Baron and Alexander Marx, New York, 1935, 269. o.).

¹¹ Evans-Pritchard, E. E., *The Nuer* (Oxford, 1940).

¹² Fortes, M., „The Significance of Descent in Tale Social Structure”, in: *Africa*, XIV (1945)

a növekedése, amelyhez a geneológia kapcsolódik, ettől tulajdonképpen teljesen eltérő lehet, akár egyszerűen csak önmagát helyettesítő. Így egyre hosszabbodó geneológiája ellenére is lehet, hogy éppen annyi emberre vonatkozik, mint ahányra ötven, száz, vagy akár kétszáz évvel ezelőtt. Következésképpen a geneológiai fának a születésekből adódó fokozatos terebélyesedése együtt kell, hogy járjon egy geneológiai zsugorodással is. E teleszkópikus egymásbacsúszási folyamat – ami egyébként jó példája annak az általános társadalmi jelenségnek, amelyet J. A. Barnes találóan „strukturális amnéziának” nevezett – megjelenését számos társadalomban megfigyelték már, egyebek között a már említettekben is.¹³

Az organizációs változások is hasonló kiigazításokhoz vezetnek. Az észak-gánai Gonya állam számos törzsi területre van felosztva, és ezek közül néhánynak van joga arra, hogy meghatározott sorrendben uralkodót adjon az egész nemzetnek. Ha a gonyákat arra kérik, hogy magyarázzák el ezt a rendszert, elbeszélik, hogyan jött le az államalapító, Ndewura Jakpa, aranyat keresve a Niger kanyarulatának a vidékéről, hogyan igázta le a terület bennszülött lakosságát és tette meg magát az állam vezetőjének, fiait pedig az egyes területi egységek uralkodójának. Halála után a területi vezetőknek sikerült egymásután megszerezni a hűbérúri hatalmat. A történetet századunk elején jegyezték le először, amikor a britek ellenőrzésük alá vonták ezt a területet. Ekkor úgy mondták, hogy Jakpának hét fia volt, és ez megegyezett azon területi egységek számával, melyeknek a vezetői jogosultak voltak a legfőbb tisztségre azáltal, hogy az egyes törzsi területek alapítóinak a leszármazottai voltak. Amikor azonban a britek megérkeztek a hét területi egység közül kettő eltűnt: az egyiket szándékosan beolvasztották a szomszédos egységbe, mert uralkodója a jogbitorló mandingót, Samorit támogatta, a másik pedig a brit közigazgatás által bevezetett bizonyos határkiigazítások miatt. Hatvan évvel később, amikor ismét lejegyezték az állam mítoszáit, Jakpának már csak öt fiút tulajdonítottak és nem említették annak a két területnek az alapítóit, amelyek azóta eltűntek a politikai térképről.¹⁴

E két példa, a tiveké és a gonyáké is rámutat arra, hogy a geneológiák gyakran ugyanazt a funkciót töltik be, amit Malinowski a mítosznak tulajdonít: sokkal inkább működnek a jelen társadalmi intézményeiről készített „oklevelekként”, sem mint elmúlt idők hiteles történelmi

dokumentumaiként.¹⁵ E szerepet sokkal következetesebben tölthetik be, mert szóbeli, nem pedig írott hagyományban működnek, és így hajlamosak arra, hogy amint a társadalom tagjai szájról szájra adják e geneológiákat egymásnak, automatikusan hozzáigazodjanak a fennálló társadalmi kapcsolatokhoz. Az emlékezésben meglévő társadalmi mozzanat következtében az átörökítés során a geneológiák át is alakulnak. A kultúra más elemei, például a mítoszok és a különféle szent tanítások is hasonló folyamaton mennek keresztül. Azokat az istenségeket és más természetfölötti hatóerőket, melyek feladatukat betöltötték, szép csöndben kihagyják az aktuális pantheonból, és a társadalom változásával a mítoszokat is elfelejtik, illetve más kiválóságoknak tulajdonítják őket, vagy éppen a jelentésük alakul át.

E homeosztatisz tendencia egyik legfontosabb eredménye az, hogy az egyénhez nem sok minden jut el a múltból, és ez alól csak az a kivétel, ami a jelenben is kifejeződik. Ellenben az írásbeliségen alapuló társadalom krónikái aligha tehetnek mást, mint hogy kikényszerítik a volt és a van közötti különbség objektívebb felismerését. Franz Boas azt írta, hogy az eszkimók számára a világ mindig olyan volt, mint most.¹⁶ Az mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy azt, ahogyan az írásbeliséggel nem rendelkező társadalmak a múlt világát elképzelik, befolyásolja az itt leírt közvetítési folyamat. A tiveknek megvan a maguk geneológiája, más népeknek szent történeteik vannak a világ eredetéről és arról, ahogy az ember szert tett a kultúrára. De a múltra irányuló semmiféle konceptualizálási szándékuk sem tud megszabadulni attól, hogy a jelen megfontolásai irányítsák, egyszerűen csak azért, mert nincsen semmiféle olyan kronologikusan elrendezett állítássorozat, amelyre hivatkozni lehetne. A tivek nem találnak semmiféle ellentmondást aközött, amit most mondanak és amit harminc évvel ezelőtt mondtak, mivel nem áll rendelkezésükre semmiféle, a jelenlegi véleményükkel szembeállítható, maradandó feljegyzés. Mítosz és történelem egybeolvad: a kulturális örökség azon elemei, melyeknek aktuális jelentősége megszűnt, hamarosan feledésbe merülnek vagy átalakulnak, és ahogy az egyes nemzedékek tagjai elsajátítják szókincsüket, geneológiájukat és mítoszaikat, nem tudnak arról, hogy egyes szavak, tulajdonnevek és történetek lemorzsolódtak, amíg mások kicserélődtek, esetleg megváltozott jelentéssel maradtak fenn.

¹³ Barnes, J. A., „The Collection of Genealogies”, in: *Rhodes-Livingstone Journal: Human Problems in British Central Africa*, V. (1947), 48–56. o.; Fortes, M., „The Significance of Descent in Tale Social Structure”, in: *Africa*, XIV (1945), 370. o.

¹⁴ Jack Goody kiadatlan helyszíni jegyzetei, 1956–7. Azok a területvezetők is, akik nem tudták megszerezni a hatalmat, az alapító és, Jakpa, fiaitól eredeztetették magukat, de a szokásos előadásban ez nem volt lényeges része a mítosznak, és számuk a kérdéses időszak alatt mindvégig állandó maradt.

¹⁵ Malinowski, B., *Myth in Primitive Psychology* (London, 1926), 23, 43. o.

¹⁶ Franz Boas, „The Folklore of the Eskimo”, *Journal of American Folklore*, LXIV (1904), p. 2. Lévi Strauss a történelmi tudat hiányát a *la pensée domestiquée*-kel szembeállított *la pensée sauvage* egyik megkülönböztető jegyének tekinti (*La pensée sauvage*, 349. o.).

Az írások fajtái és társadalmi hatásuk

A múlt műtszerűsége tehát egyfajta történelmi érzékenységtől függ, ami maradandó írott feljegyzések nélkül aligha alakulhat ki, és az írás hasonló szerepet tölt be a kulturális repertoár más elemeinek közvetítésében is. De a változások mértéke függ az adott írásrendszer jellegétől és társadalmi elterjedtségétől, vagyis egyrészt magának a rendszernek mint kommunikációs eszköznek a hatékonyságától, másrészt attól, hogy milyen társadalmi megszorításokat kényszerítettek rá, vagyis mennyire vált a társadalom részévé.

Az ember már a történelem előtti kor hajnalán élt a grafikus önkifejezés eszközeivel, és barlangrajzai, sziklába és fába vésett rajzolatai morfológiai szempontból és talán sorozatszerűségüket tekintve is az írás előfutárainak tekinthetők. Néhány egyszerűsítési és stilizálási eljárással ugyanolyan piktogrammokká alakíthatjuk ezeket, mint amilyeneket egyszerű társadalmakban találtak.¹⁷ Ugyan maguk a piktogrammok szinte univerzálisnak mondhatók, az a fajta fejlődés, amely által ezek tényleges beszélgetésre is alkalmas önálló rendszerré váltak, csak a préri indiánok között jelent meg.¹⁸

A piktogrammnak mint kommunikációs eszköznek van néhány nyilvánvalóan hátrányos tulajdonsága. Egyrészt rendkívül nagyszámú jel szükséges ahhoz, hogy az adott kultúra minden fontos objektumát meg lehessen jeleníteni. Másrészt, mivel a jelek kötöttek, még a legegyszerűbb mondat összeállításához is rendkívül összetett jelsorozat szükséges: sok wigwam, lábnyom, totemállat és más ilyesminek a stilizált megjelenítésére van szükség, akár annak az egyszerű információnak a kifejezéséhez is, hogy egy bizonyos ember néhány nappal ezelőtt elment. Végül pedig bármilyen összetetté fejlődik is a rendszer, csak korlátozott számú dolog mondható el így.

Az időszámításunk előtti negyedik évezred végén jelentek meg az első összetettebb írásformák, amelyek valószínűleg rendkívül fontos szerepet töltöttek be az ókori Kelet városi kultúrájának kialakulásában. E rendszerekben a jelek többsége egyszerűen a külvilág képe volt, vagyis az egyes szavak által jelentett tárgyak szabványosított megjelenítése. Ezekhez azután hozzáadódtak más eszközök is a szójelek és logogrammok létrehozására, melyek lehetővé tették a jelentések szélesebb körének

kifejezését. Így az egyiptomi hieroglifákban a bogár képe nemcsak a rovar kódjele volt, de az attól független és elvontabb „valamivé vált” jelentése is.¹⁹

A logogramok kiegészítésekor követett fonetikus elv az az alapvető találmány, amely először tette lehetővé valamely nyelv összes szavának írásos kifejezését. A sumérok például a fonetikus átvitel eszközének segítségével a *ti*, vagyis a „nyíl” jelét használhatták a *ti*, azaz a piktografikus formában egyébként elég nehezen kifejezhető „élet” fogalmához is. A személynevek és idegen szavak lejegyzésének igénye különösen ösztönzőleg hatott az írás fonetikus elemeinek fejlődésére.

E valódi írásrendszerek ugyan mind használtak fonetikus eszközöket a logogramok összeállításához (ezért nevezik ezeket szóíró írásrendszereknek), azonban egyik sem volt képes a fonetikus elv kizárólagos és rendszeres alkalmazásának végigvitelére.²⁰ A teljességgel fonémák (vagyis a legkisebb jelentéssel bíró hangegységek) reprezentációján alapuló rendszer kialakítása az i.e. 1500 és 1000 között kifejlődő közel-keleti szótagírásokra maradt, és végül magát az ábécét pedig Görögországban vezették be. Eközben azonban a nem teljesen fonetikus rendszerek túl nehézkesek és bonyolultak voltak ahhoz, hogy valóban elősegíthessék az írásbeliség széleskörű elterjedését, — már csak azért is, mert a jelek száma rendkívül nagy volt: még az Asszíriában kialakult egyszerűsített ékíráshoz is legalább hatszázféle jelet kellett megtanulni és körülbelül ugyanennyit az egyiptomi hieroglifákhoz is.²¹ Ezek az ősi társadalmak, vagyis a sumér, az egyiptomi, a hettita és a kínai bizonyos értelemben mind írástudók voltak, és a közigazgatás valamint a technika területén elért eredményeik kétségtelenül összefüggtek írásrendszerük feltalálásával. Ha azonban azt

¹⁹ Voegelin, C.F. and Voegelin, F.M., „Typological Classification of Systems with Included, Excluded and Self-sufficient Alphabets”, *Anthropological Linguistics* III (1961), 75–6. o.

²⁰ C. F. és F. M. Voegelin e rendszereket (vagyis a kínait, az egyiptomit, a hettitát, a maját és a sumér-akkádot) az „ábécét tartalmazó logografikus rendszerek” közé sorolja, mivel ezek használnak fonetikai eszközöket. Az „önmagában is teljes ábécék” közé pedig azokat az írásrendszereket sorolja, melyben vannak jelek a mássalhangzó-magánhangzó szekvenciákra (vagyis szótagokra), önálló mássalhangzókra (ÖC) — például a föníciai —, vagy önálló mássalhangzókra plusz önálló magánhangzókra (ÖC + ÖV), ilyen például a görög. E tanulmányban az „ábécé” szót a szűkebb, szokásosabb értelmében használjuk, vagyis az olyan fonémikus rendszerre, amiben önálló jelek vannak mássalhangzókra és a magánhangzókra is (ÖC + ÖV).

²¹ Gelb, I.J., *A Study of Writing: The Foundations of Grammarology* (Routledge & Kegan Paul, London, 1952), p. 115; Diringer, D., *The Alphabet: A Key to the History of Mankind* (London and New York, 1948) 48, 196. o.

¹⁷ Gelb, I.J., *A Study of Writing: The Foundations of Grammarology* (Routledge & Kegan Paul, London, 1952), 24. o.

¹⁸ Voegelin, C.F. and Voegelin, F.M., „Typological Classification of Systems with Included, Excluded and Self-sufficient Alphabets”, *Anthropological Linguistics* III (1961), 91. o.

is figyelembe vesszük, hogy kommunikációs rendszereik a miénkhöz képest mennyire korlátozottak voltak, helyénvalóbbnak fog tűnni a „protoliterátus” vagy akár az „oligoliterátus” kifejezés használata, mely utal arra, hogy az írásbeliség a teljes népesség egy viszonylag kis részére korlátozódott.²²

Minden olyan írásrendszer, melyben a jel közvetlenül tárgya helyett áll, szükségszerűen rendkívül bonyolult. E rendszerben a szókincs képzettársítással vagy általánosítással bővíthető, vagyis úgy, hogy a jelet nem a közvetlenül jelölt tárgyra vonatkoztatjuk, hanem általánosabban értelmezett osztályára vagy más, a eredeti képhez jelentéstársítással közvetlenül vagy közvetve kapcsolható jelöltre. A jelentésbővítés bármelyik módszerét választjuk is, ez mindenképpen önkényes és ezoterikus lesz bizonyos fokig, következésképpen e jelek értelmezése se könnyű, se explicit nem lesz. Az még könnyen kitalálható, hogy a kínai írásban az férfi jele általános értelemben a hímneműséget jelenti, arra azonban már nehezebb volna rájönni, hogy a férfi konvencionálisan használt jele és egy seprű a nőt jelenti. Nem kétséges, jó ötlet, azonban nem igazán mond semmit addig, amíg mint új írásjegyet, mint önálló szó értékű önálló jelet, vagyis mint logogrammot meg nem ismertük. A kínai írásban legalább 3000 ilyen jelet kell megtanulni ahhoz, hogy valaki bizonyosfokig írástudónak mondhasa magát,²³ és 50 000-es írásjegy-készlet szükséges a valóban teljeskörű írástudáshoz, — ennek elsajátítása rendszerint körülbelül húsz évig tart. Kína jelenti tehát azt a különleges példát, amikor egy gyakorlatilag nemfonetikus írásrendszer elég fejletté válik nagyszámú jelentés explicit kifejezéséhez, ezt azonban csak a társadalom egy szűk, különlegesen képzett köre tudja elsajátítani, és így csak ők válnak az írásbeliségen alapuló kultúra részévé.

²² A „protoliterátus” kifejezést gyakran egészen más értelemben használják: például S. N. Kramer („New Light on the Early History of the Ancient Near East”, *American Journal of Archaeology*, LII, 1948, 161. o.) használatában a kifejezés Alsó-Mezopotámia sumér időszakára vonatkozik, arra amikor föltalálták az írást. Úgy tűnik, nincs általánosan elfogadott terminológia azokra a társadalmakra, amelyekben teljesen kifejezett, azonban társadalmilag korlátozott fonetikus írásrendszer van. Sterling Dow („Minoan Writing”, *American Journal of Archaeology*, LVIII, 1954, 77–129. o.) a minószi társadalomban két szakaszt különböztet meg: az egyik a „szórvány írásbeliség”, amikor egyáltalában magát az írást még kevéssé használták (lineáris A), a másik a „sajátos írásbeliség”, amikor az írást ugyan már rendszeresen használták, de csak meghatározott célokra (lineáris B). Stuart Piggott mindkettőt „feltételes írásbeliségnek” nevezi (*Approach to Archaeology*, London, 1959, 104. o.).

²³ Moorhouse, A.C., *The Triumph of the Alphabet* (New York, 1953), 90, 163. o.

Bár a szóértelmű jeleken alapuló rendszereket biztos, hogy könnyebb megtanulni, így is sok probléma marad, — még akkor is, ha a jelek szótagjellegű fonetikus eszközökkel egészülnek ki. Kétségtelen, hogy a társadalmi rendszer más jellegzetességeinek is volt szerepe abban, hogy az írásrendszerek úgy fejlődtek, ahogy. De függetlenül attól, hogy mi volt az alapvető oka, meglepő tény, hogy Egyiptomban és Mezopotámiában, éppenúgy ahogy Kínában, a vallási, közigazgatási és kereskedelmi szakemberek írástudó elitje meglehetősen hasonló módon hozta létre és tartotta fenn magát mint irányító központi bürokráciát. A társadalmi és intellektuális eredmények természetesen rendkívül különbözőek, de ami a társadalom egészének az írott kultúrában való részvételét illeti, nagy volt a távolság az ezoterikusnak mondható írásos kultúra és az exoterikus szóbeli között, — és az írástudók érdekelték voltak e távolság fenntartásában. A suméroknál és az akkádoknál az írást, amely az írnokok feladata volt, mint „titkot”, „titkos kincset” őrizték. Maga a királyi család írástudatlan volt. Aszurbanipal (i.e. 668–626) feljegyezte, hogy ő volt az első babilóniai király, aki elsajátította a „hivatalnoki mesterséget”.²⁴ „Zárd a szívedbe az írást, mely megvédhet mindenféle nehéz munkától”, írja egy egyiptomi az Új Birodalom idején: „Az írnok fel van mentve a kézi munkák alól, ő az aki parancsol”.²⁵ Különösen nagy jelentőséggel bír, hogy a babilóniai kultúrának az a klasszikus korszaka, mely Hamurabbi idején, az i.e. tizenharmadik század végén kezdődött, egybeesni látszik azzal az időszakkal, amikor az akkád ékírás olvasása és írása nem korlátozódott egyetlen kis csoportra vagy nemzetre. Ebben a korszakban születtek azok az irodalmi alkotások, amelyeket ma ismerünk, és a kereskedelem, illetve a közigazgatás élénk jellege következtében hatalmas mennyiségű magán- és hivatalos levél képződött, ezek jórésze máig megmaradt.

Az írás e nem teljesen fonetikus módszerei még évszázadokig fennmaradtak szinte változás nélkül²⁶, éppenúgy ahogy azok a kultúrák is, melyeknek részei voltak.²⁷ Az írásrendszer bonyolultságából következett,

²⁴ Driver, G.R., *Semitic Writing* (London, 1954), 62, 72. o.

²⁵ Childe, V.G., *Man Makes Himself* (London, 1941), 187–8. o.; Childe, V.G., *What Happened in History* (London, 1942), 105, 118. o.

²⁶ „Az egyiptomi hieroglifa-írás lényegében változatlan maradt három ezer éven keresztül”, — állítja David Diringer (*Writing*, London, 1962, 48. o.). A hieroglifák „egyedülálló szentségének” tulajdonítja, hogy ez az írás sohasem vesztett nehézkességéből és aprólékos kidolgozottságából (50. o.).

²⁷ Számos szerző foglalkozott már azzal, hogy az Ó-Birodalom kezdeti eredményei után Egyiptomban nincs fejlődés. Ezt (és ellenvéleményét) fejt ki John A. Wilson a *Before Philosophy* c. munkájában, H. Frankfort és mások szerkesztésében (London, 1949), 115–16. o. (az USA-ban *The Intellectual Adventure of Ancient Man* címmel jelent meg, Chicago, 1946).

hogyan létezett egy elitcsoport, mely – különösen ha szertartás-szakértők is tartoztak hozzá – erőteljes konzervatív erőt képviselt, mert befolyását csak a fennálló társadalmi rend megőrzésével tudta konzerválni.²⁸ Ugyanis a piktografikus és logografikus rendszerek egyaránt a természeti vagy társadalmi rend tárgyait igyekeznek megtestesíteni, ezáltal pedig feltérképezik, rögzítik és állandóvá teszik a fennálló társadalmi és ideológiai képet. Ez jellemezte például a legfejlettebb és leghosszabb életű ókori írásrendszert, vagyis az egyiptomit is, melynek társadalmát szemléletes túlzással úgy jellemzik, mint „fellahek nemzetét, melyen egy régészeti társaság uralkodik vaspálcával”.

Ezt a konzervatív vagy régészies irányultságot leginkább úgy érthetjük meg, ha a teljesen fonetikus írással állítjuk szembe. A fonetikus írás, azáltal, hogy az emberi beszédet imitálja, tulajdonképpen nem a természeti vagy társadalmi rend tárgyait szimbolizálja, hanem magát a beszédben megnyilvánuló emberi interakciót: az ige épp olyan könnyen kifejezhető, mint a főnév, és az írott szókincs könnyen és egyértelműen bővíthető. Ebből következően a fonetikus rendszerek alkalmasak az egyéni gondolat legapróbb részleteinek a kifejezésére, valamint a személyes reakciók és nagyobb társadalmi jelentőségű dolgok rögzítésére is. Ugyanakkor a nem-fonetikus írás inkább arra törekszik, hogy a kulturális repertoire-nak csak azokat az elemeit rögzítse és tárgyasítsa, amelyeket a literátus szakemberek írásos kifejezés céljára kiválasztottak, és elsősorban az ezekkel szembeni kollektív állásfoglalást fejezi ki.

Önmagában az az elképzelés, hogy egy hangot valamilyen grafikus szimbólummal lehet megjeleníteni, már akkora elképesztő gondolati ugrás, hogy nem is az az érdekes, viszonylag milyen későn történt ez az emberiség történetében, hanem hogy egyáltalán megtörtént. Azonban hosszú ideig korlátozott volt ezeknek a fonetikai találmányoknak a hatása, mert csak részben hasznosították őket: nemcsak megőrizték a logogram-mokat és piktoagram-mokat, de egy sor különféle fonogram-mot is használtak ugyanannak a hangnak a kifejezésére. Az, hogy mennyire egyértelmű és gazdaságos az olyan fonetikus írásrendszer, ami „egyszerű akár az ábécé”, valószínűleg csak az Egyiptom vagy Mezopotámia peremén élő kevésbé fejlett társadalmakban merült fel, ezek ugyanis írásrendszerükkel többé-kevésbé a nulláról indultak, és a fonetikus jelek ötletét a szomszédos

országoktól vették át és saját nyelvükre egyedül ezt alkalmazták.²⁹ E fonetikus jelek természetesen a beszéd bármekkora egységére vonatkozhatnak, így ezekből kialakulhatott szótagírás és ábécé is. Néhány esetben, például a japán nyelvénél, az adott nyelv sajátossága lehetővé tette a viszonylag egyszerű és hatékony szótagírás összeállítását. Azonban a nyelvek többségénél az önálló mással- és magánhangzókat jelölő ábécé sokkal gazdaságosabb és kényelmesebb eszköznek bizonyult a hangok megjelenítésére. A szótagírások ugyan megkönnyítették az írást, azonban még egyáltalában nem voltak egyszerűnek nevezhetők,³⁰ így ezeket gyakran logogram-mokkal és piktoagram-mokkal kombinálva használták.³¹ Talán szükségből, talán a hagyomány kényszerére, vagy esetleg mindkét okból, de a pre-alfabetikus írások használata még elsősorban az elit csoportokra korlátozódott. Az i.e. XII. század után a műkénei írás teljesen eltűnt, ami azért volt lehetséges, mert egyrészt az írásbeliség használata rendkívül korlátozott körű volt, másrészt mert az írás és udvari adminisztráció szoros kapcsolatban álltak.³² Nem valószínű, hogy az írásbeliség ugyanígy eltűnhetett volna Görögországban is, azután hogy bevezették a teljesen alfabetikus írást, – feltehetően az i.e. VIII. században.

Szinte biztos, hogy az ábécé a kultúra terjedésének legjobb példája³³: minden létező vagy feljegyzett ábécé az i.e. második évezredben kialakult sémi szótagírásból származik. A sémi írásrendszer rendkívül nagyfokú leegyszerűsítése – vagyis a mindössze huszonnégy betű – végső fokon innen ered, és innen már csak egyetlen lépés volt a görög írás, ami természetesen jóval közelebb áll a római ábécéhez, mint a sémi. Ez az ábécé néhány olyan sémi mássalhangzó jelet, amire a görögben nem volt szükség, azoknak a magánhangzóknak a kifejezésére használt, amelyeket

²⁹ Gelb, *Study of Writing*, 196. o. azon a véleményen van, hogy a szótagírások főbb típusai pontosan így fejlődtek ki. Driver tagadja annak lehetőségét, hogy a főníciai ábécét Egyiptomban találták volna föl, ugyanis ezt már „születése pillanatától elnyomta volna” az „egyiptomi hagyomány súlya, amely egyrészt már akkor is antiknak számított, másrészt a tekintélyes papság kezében volt” (*Semitic Writing*, 187. o.).

³⁰ „Rendkívül bonyolultak”, így jellemzi Driver a pre-alfabetikus sémi írásformákat (*Semitic Writing* 67. o.).

³¹ A hettitákkal kapcsolatban lásd O. R. Gurney, *The Hittites* (London, 1952), 120. o. Mükénére vonatkozóan, John Chadwick, *The Decipherment of Linear B* (Cambridge, 1958).

³² Chadwick, John, *The Decipherment of Linear B* (Cambridge, 1958), 130. o.; Chadwick, John, „A Prehistoric Bureaucracy”, *Diogenes* XXVI (1959), 7–18. o.

³³ Diringer, D., *The Alphabet: A Key to the History of Mankind* (London and New York, 1948).

²⁸ „Az egyiptomiak és babilóniaiak világnézetét szentkönyvek tanításai szabályozták, ebből következően ezt egyfajta ortodoxia jellemezte, melynek fenntartásáért a papság testületei voltak a felelősek.” (Benjamin Farrington, *Science in Antiquity*, London, 1936, 37. o.) Lásd még Gordon Childe, *What Happened in History*, 121. o.

a sémi szótagírás nem ábrázolt.³⁴ E két forrás közvetlen hatását mi sem bizonyítja jobban, mint az „alfabetikus” szavunk, ami a görög ábécé első két betűjének latin hatásra módosult változata: a görög „alfa” forrása a sémi „aleph”, a „béta” forrása pedig a sémi „beth”.

A David Diringer által „demokratikusnak” nevezett ábécé (amit a „teokretikusnak” nevezett egyiptomival állít szembe) sikere összefügg azzal, hogy grafikus jelei – az írásrendszerek között egyedülálló módon – a kulturális szelekció legszélsőségesebb és leguniverzálisabb példájának, vagyis az alapvető fonéma-rendszernek a reprezentációi. Az emberből kiáramló levegő rendkívül sokféle hangot tud produkálni, azonban szinte minden nyelv azon a körülbelül negyven hangon alapul, amit e sokféleből a társadalom hivatalosan is elfogad. Az ábécé sikere (és néhány belső hibája is) abból adódik, hogy a grafikus prezentáció e rendszere kihasználja az egyes nyelvek társadalmilag konvencionizált hangrendszerét: azáltal, hogy az ábécé betűkkel szimbolizálja a kiválasztott fonéma-egységeket, minden amiről a társadalom beszél, könnyen és egyértelműen leírható és olvasható lesz.

Az új alfabetikus írás kulturális hatásának történeti képe nem egészen világos. Ami a sémi rendszert illeti, melyet szerte a világon sok helyen átvettek, a bizonyítékok azt mutatják, hogy az ezt használó írás társadalmi elterjedése lassú volt. Ez bizonyos fokig a rendszer belső hibáival is magyarázható, de sokkal inkább a rendszert átvevő társadalmak fennálló kulturális sajátosságaival. Például az írást elsősorban az emlékezet megsegítésére igyekeztek használni, nem pedig mint autonóm és független kommunikációs formát, és ilyen körülmények között ez elsősorban a fennálló kulturális hagyomány konszolidálásához vezetett. Ez mindenképpen igaznak tűnik Indiára és Palesztinára.³⁵ Például Gandz megjegyzi, hogy a zsidó kultúra még jóval azután is megmaradt orálisan közvetítettnek, hogy megkezdtek az Ó-Szövetség lejegyzését. Mint mondja, az írás bevezetése nem változtatta meg egyszerre az emberek szokásait, és nem szorította ki azonnal az orális hagyományt. Mindig különbséget kell tennünk az írás első bevezetése és általános elterjedése között. Gyakran több évszázadig, néha akár ezer évig vagy tovább tart, amíg e találmány az emberek nagy részének általános tulajdonává válik. Az írott könyvet kezdetben egyáltalában nem gyakorlati használatra szánják. Isteni eszköz, melyet a templomban helyeznek el „a ti Isteneteknek szövetségládája oldalához, és legyen ott ellened bizonyosságul” (Mózes V. könyve, XXXI.,

³⁴ *The Alphabet*, 214–18. o. E változás „véletlenszerűségével” kapcsolatban lásd C. F. és F. M. Vogelin, „Typological Classification”, 63–4. o.

³⁵ Ralph E. Turner, *The Great Cultural Traditions* (New York, 1941), I., 346, 391. o., szerint a zsidók i. e. XI. században vették át a sémi rendszert, az indiaiak pedig csak jóval később, talán az i. e. VIII. században.

26.), és azután majd ott is marad szent ereklyeként. Az emberek nagy része számára továbbra is a szóban kapott instrukció marad a tanulás egyetlen formája és az emlékezet pedig az egyetlen eszköz a tanultak megőrzésére. Az írást csak az emlékezet támogatására használták, ha használták egyáltalán.

Valójában a sémi írás eredeti zsidó átvétele után még körülbelül hat évszázad telt el addig, hogy – Ezra idejében (kb. i. e. 444) – hivatalosan kiadták a Tóra „általánosan elfogadott” szövegét és maga a vallási hagyomány megszűnt „gyakorlatilag [...] lezárt könyvnek” lenni, és hozzáférhetővé vált bárki számára, aki tanulmányozni kívánta.³⁶

Ezzel együtt is természetesen az írnokok elleni gyakori kirohanások az Evangéliumban arra utalnak,³⁷ hogy a tudós és közember között jelentős maradt a szakadék. Azok, akiket szakmájuk a piachoz kötött, az „írnokok családjához” tartoztak, ezek talán ahhoz hasonlóan szerveződtek, ahogy a céhek, melyekben a szakmai titkot apáról fiúra adták át.³⁸

Semmi olyasminak nincs nyoma a sémi írásrendszert használó legkorábbi társadalmakban, mint népi írásbeliség vagy az írás autonóm kommunikációs formaként történő használata. Csak az i. e. ötödik és hatodik századi, görögországi és jóniai városállamokban jelent meg először az a társadalom, amelyet már egészében ténylegesen írástudónak mondhatunk. Tanulmányunk keretei között nem foglalkozhatunk mindazon okok összességével, melyek magyarázatot adnak arra, hogy miért terjedt el az írásbeliség Görögországban és miért nem más sémi, vagy akár egyéb egyszerű és egyértelmű írásrendszerrel rendelkező társadalmakban. Azonban mindenképpen nagy a jelentősége a sémi ábécé görög átvételében rejlő előnyöknek, ugyanis ezáltal vált az emberi beszéd átírására használható első átfogó és teljességgel fonetikus írásrendszerre.³⁹ A rendszer egyszerű, világos és egyértelmű volt, – sokkal inkább az, mint a sémi, amelynek esetében a magánhangzók hiánya a Bibliában is számos nehézséget okoz: például mivel a héber „hollók” és „arabok” jelentésű szavakban a mássalhangzók azonosak, nem eldönthető, hogy ki etette Illés

³⁶ Gandz, S., „Oral Tradition in the Bible”, in: S. W. Baron – A. Marx, eds., *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut* (New York, 1935), 253–4. o.

³⁷ Például Lukács XX, Máté XXIII. Az i. e. hetedik században még a királyok és próféták is alkalmaztak írnokokat: Jeremiás XXXVI, 4, 18.

³⁸ Driver, *Semitic Writing*, 87–90. o., ahol annak az írnoknak az esetére hivatkozik, aki, mivel sajátmagának nem volt fia, tudományát húga fiának tanította meg.

³⁹ „Ha ábécének az önálló beszédhangokat kifejező jelrendszert nevezzük, akkor a görög ábécé volt az első, amit teljes joggal így nevezhetünk.” (Gelb, *Study of Writing*, 166. o.).

prófétát.⁴⁰ A szótagírásokhoz képesti nagy előnye a jelek számának csökkentésében rejlik, valamint a magán- és mássalhangzó-egységek meghatározhatóságában. A rendszer könnyen megtanulható volt: erre a folyamatra Platón három évet szán az *Államokban*,⁴¹ ez körülbelül annyi idő, mint amennyit a mai iskolákban szánnak rá. Azt, hogy az alfabetikus írás sokkal gyorsabban megtanulható, nemcsak az Intellektuális Együttműködés Nemzetközi Intézetének 1934-es jelentései mutatják,⁴² de az is, hogy egyre többen veszik át a latin-betűs írást, és még ennél is szélesebb körben terjed szerte a világon az alfabetikus írásrendszer. [...]

⁴⁰ Királyok I., XVII, 4–6. Lásd még *A Dictionary of the Bible*..., szerk. James Hastings (New York, 1898–1904), „Illés” szócikk.

⁴¹ 810a. Tízötől tizenhárom éves korig.

⁴² *L'Adoption universelle des caractères latins* (Paris, 1934); az újabb fejleményekkel és dokumentumokkal kapcsolatban lásd William S. Gray, *The Teaching of Reading and Writing: an International Survey*, *Unesco Monographs on Fundamental Education*, X. (Paris, 1956), különösen 31–60. o.

NYELV, SZÖVEGEK ÉS VALÓSÁG*

BRIAN STOCK

Non est Deus grammaticae curiosus.

– Guibert de Nogent,
De Pignoribus Sanctorum I.4.2.

[Grammatica] est totius philosophiae
cunabulum.

– Johannes Saresberiensis,
Metalogicon, I.13.

Jelen tanulmány ezidáig két olyan aktivitást vizsgált, nevezetesen az eretnek és reformált közösségek megjelenését, valamint az eucharistia természete és jelentése körüli vitát, amelyekre egy írástudóbb társadalom kialakulása hatott. Jellegzetes példák elemzésén keresztül igyekezett a figyelmet tágabb témakörökre irányítani: a második fejezetben a kérdés az írni – olvasni tudás és a társadalmi berendezkedés; a harmadikban a vallási intellektualizmus kialakulása, a szertartás és hitvallási formula megkérdőjelezése, valamint az empirikus attitűd felbukkanása volt.

Most áttérünk arra a tisztán teológiai és filozófiai tevékenységre, amelybe 1150 táján a tizenegyedik századi eretnekek, reformerek és skolaszta kommentátorok által felvetett problémák nagy része beleolvadt. Ami az írni – olvasni tudás elterjedését illeti, az nem csupán a köznapi és a művelt tradíció kölcsönhatásában hozott maradandó változásokat. Hasonlóképpen alapvető átalakulások mentek végbe magukban a tudományágakban is. Nyelv, szövegek és valóság viszonya, valamint ebből adódóan az emberi tudás lehetséges kiaknázása lépett elő az elmzés legfőbb tárgyává. Természetesen a gondolkodók mindig megkülönböztették a különféle – cselekvő (aktív) és szemlélődő (kontemplatív), a

*Brian Stock: *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1983. (IV. Language, Texts and Reality – *Anselm of Canterbury* [részlet, 325–337. o.] Fordította: Ferencz Sándor. .